

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ „ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА”

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

Р.П. Даниляк

**Соціологія знання:
курс лекцій (для студентів спеціальності 054 – Соціологія)**

Івано-Франківськ
2016

ЗМІСТ

Вступ	3
Тематичний план дисципліни	4
Лекція 1: Соціологія знання як галузь соціології.	5
Лекція 2: Передісторія соціології знання.	12
Лекція 3: Німецька соціологія знання.	16
Лекція 4: Французька традиція соціології знання.	24
Лекція 5: Англо-американська традиція соціології знання.	28
Література до предмета	36

ВСТУП

Предмет „Соціологія знання” читається студентам другого курсу спеціальності 054 – Соціологія. В межах лекційного викладу та семінарської практики з „Соціології знання” акцент робиться на поглибленому опрацюванні ключових ідей та понять, аналізі сучасних підходів до найважливіших проблем співвідношення „знання-суспільство”.

Курс лекцій присвячено актуальному стану розвитку уявлень знання та інформацію, їхнє співвідношення, рівні соціокультурного впливу на формування, функціонування, зберігання та поширення знання в суспільстві, ключові підходи до статусу соціології знання, найважливіші ідеї, запропоновані представниками національних (німецької, французької, британської та американської) традицій соціології знання. В лекціях наголошується на існуванні класичного та неklasичного періодів розвитку дисципліни, проводяться відмінності між ними, а також з'ясовуються основні напрямки впливів та міра запозичень. Завдання, які покликана вирішити пропонована дисципліна, включають не лише засвоєння певних знань з такої галузі соціології як соціологія знання, але й набуття студентами вмінь опрацювати першоджерела та коментаторську літературу, критично мислити та висловлювати свою точку зору, застосовувати отриману інформацію при аналізі соціальних явищ в межах професійної підготовки фахівця-соціолога.

Пропоновані тексти лекцій включають також списки допоміжної літератури, використовуючи яку, студент зможе ґрунтовніше опанувати відповідний матеріал.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

№	Назва теми	Кількість годин		
		Лекції	Семінари	Самостійна робота
1.	Соціологія знання як галузь соціології	4	4	8
2.	Передісторія соціології знання	2	2	4
3.	Німецька соціологія знання	4	4	8
4.	Французька традиція соціології знання	4	4	8
5.	Англо-американська традиція соціології знання	4	4	8
		18	18	36
Разом:		72		

Лекція 1: Соціологія знання як галузь соціології.

1. Предмет та основні проблеми соціології знання.
2. Зв'язок соціології знання з іншими дисциплінами.
3. Базові категорії соціології знання.
4. Загальна характеристика напрямів розвитку соціології знання.

Предмет та основні проблеми соціології знання.

Загальнопоширеною є думка, що термін „соціологія знання” було вперше вжито німецьким дослідником М.Шелером 1924 р. у колективній монографії Інституту соціальних наук при Кельнському університеті (Інститут очолював сам М.Шелер) „Досліди (Versuche) із соціології знання”. Також існує версія, що вперше цей термін вжив австрійський філософ та педагог Вільгельм Єрузалем у своєму листі до В.Джеймса у 1909 р.

В найбільш загальному сенсі

„соціологією знання” називають низку соціально-наукових напрямів та підходів, які вивчають взаємовідношення між знанням та соціальними умовами його виникнення та функціонування.

Коротке формулювання предмета соціології знання звучатиме так: *вплив соціокультурних факторів на структуру та розвиток знання.*

Щоправда, слід зазначити, що багато дослідників відзначають двоспрямованість причинно-наслідкових зв'язків між знанням та суспільством: не лише суспільство формує своє знання, але й знання змінює соціальний порядок (наприклад, через появу нових релігійних рухів або нових наукових відкриттів).

Найважливішими проблемами, які вивчала впродовж своєї історії соціологія знання, є (згідно з американським соціологом Майклом Кірлом):

1. Продукування знання: як різні комбінації пов'язаних інституційних сил (наприклад, політичних або ж релігійних, друкованих або ж електронних ЗМІ) приводять до різної соціальної цінності та відмінностей в інвестуванні у розвиток різних типів знання
2. Кодування знання: наприклад, в якому вигляді буде більш ефективним політичний коментар: у графічному, вміщеним у вірш чи пісню, або презентованим в газетній колонці? Як професійні журнали накладають стилістичні обмеження? Як відбувається культурне кодування простору та часу тощо?
3. Передача знання: наприклад, як форми людського спілкування впливають на наші пізнавальні звички, соціальні відносини, політичні ідеології тощо?
4. Сприйнятливність до пліток, інформації та знання: наприклад, ідентифікація соціальних груп, які більше схильні вірити телебаченню, газетам або засновкам філософії Нового часу

5. Декодування: як вірування визначають те, що ми бачимо? Як статус експерта наділяє здатністю розшифровувати юридичні тонкощі, урядову абракадабру чи академічний жаргон?
6. Зберігання інформації / знання: соціальні системи громадської пам'яті і забуття; втрачене та / або забуте знання; архіви та сховища; як форми зберігання інформації (наприклад, письмова або ж файлова; кількісний формат або ж якісний) впливають на шлях, яким отримують висновки та виводиться знання
7. Відновлення (реконструкція – РД.) знання: наприклад, соціальне конструювання історії
8. Прийняття рішень: чи вони базуються на „фактах”, „інстинкті” або сліпій ідеології? Чи роблять комп'ютерні мережі соціальні рішення більш або менш демократичними тощо.

Зв'язок соціології знання з іншими дисциплінами.

Соціологія знання виникла не тільки під впливом розвитку власне соціології, але й інших дисциплін, передусім філософської теорії пізнання та психології, для яких знання також є ключовим поняттям та однією з головних проблем. Важливо з'ясувати, чим соціологія знання відрізняється від згаданих дисциплін. Також існують такі підходи до знання, як культурологічний, онтологічний, педагогічний, логічний, інформаційний тощо.

Отже, специфічними рисами соціологічного підходу до знання слід вважати:

- 1) *включення суб'єкта пізнання в соціальний контекст*, який впливає на процес пізнання та зміст знання, тобто, акцент на тому, що існування, трансляція та поширення систем знання здійснюються в соціальному середовищі та не можуть бути вичерпно пояснені інтелектуальними здібностями та індивідуальним досвідом (це *принципова відмінність* соціології знання від філософської теорії пізнання на момент її формування);
- 2) *розгляд знання у контексті інституційно впорядкованих практик* та навіть технічних пристроїв, які обслуговують знання (це *принципова відмінність* соціології знання від психології, яка вміщує знання в ту ж сферу, що й мислення);
- 3) *вивчення того, що в даному суспільстві або в дану епоху вважається „знанням”* (безвідносно до сучасних канонів раціональності, на які спирається філософська теорія пізнання);
- 4) *акцент на розподілі знання (ідей, переконань, вірувань) між соціальними спільнотами* (а не на причинах виникнення індивідуальних знань, якими цікавляться психологія та філософська теорія пізнання);
- 5) *врахування двоспрямованості причинно-наслідкових зв'язків між знанням та суспільством* (тобто, предметом вивчення є і вплив суспільства на знання, і вплив знання на суспільство), як наслідок, знання розглядається соціологією як *продукт* та *фактор* соціального життя людей.

Прийнято вважати, що внаслідок розвитку соціології знання сформувалась ціла група субдисциплін, наприклад: соціологія науки, когнітивна соціологія, соціологія

інтелектуалів, соціологія літератури, соціологія освіти тощо. Лише деякі з них набули парадигматичного статусу (соціологія науки, соціологія освіти), тоді як більшість зазвичай пов'язані з конкретними концепціями.

Однією з головних причин появи такої різноманітності є неоднозначність тлумачення ключового поняття „знання”. Як підкреслює російський дослідник Володимир Шульц, німецьке слово „Wissen” не співпадає з англійським відповідником „knowledge”. Наслідком стало різне трактування предмету соціології знання та її розділення на:

- власне соціологію знання, яка завжди орієнтувалася на гуманітарне знання;
- соціологію науки, яка орієнтується на природничі дисципліни.

Соціологія науки з'являється внаслідок звуження поняття „знання” до його наукового різновиду. Головне питання, на яке прагне дати відповідь соціологія науки, є питання міри та форм соціального впливу на наукове знання.

Когнітивна соціологія – дослідження соціально обумовлених особливостей мислення індивідів та груп. Термін запропоновано 1973 р. американським дослідником Ароном Сікурелом. Сучасним представником когнітивної соціології вважається ізраїльсько-американський соціолог Евіатар Зерубавел. Деякі дослідники, наприклад, французький соціолог Лоран Тевено, використовують термін „когнітивна соціологія” для позначення ідей Е.Дюркема та М.Мосса, які не могли використовувати термін „соціологія знання” через його відсутність, але ідеї яких увійшли до змісту соціології знання.

„Соціологією інтелектуалів” деякі дослідники називають концепції німецького дослідника Гельмута Шельскі та французького соціолога П'єра Бурдьє.

Соціологія літератури займається вивченням впливу соціальних інститутів на певні літературні форми або на творчість письменників.

Історія появи та розвитку соціології знання дозволяє деяким дослідникам зробити висновок про те, що її статус та визнання неодноразово змінювалися:

- від раннього уявлення про неї як фундаментальну дисципліну, яка:
 - а) здатна зіграти важливу роль у політичному та інтелектуальному житті (як її розумів К.Маннгейм),
 - б) наукою, здатною замінити теорію пізнання в якості фундаментального вчення для усієї філософії (К Маннгейм та М.Шелер),
 - в) стати надійним ґрунтом для розвитку усього соціологічного знання
- через поступове розчарування в її амбіціях, аж до оголошення соціології знання „маргінальною” та „слаборозвинутою” галуззю соціології, у якій теоретизування суттєво переважає над емпіричними дослідженнями (британський соціолог Ніколас Аберкромбі)
- до відновлення інтересу до неї в якості дисципліни, яка володіє потенціалом, щоб запропонувати єдину позицію для інтерпретації та інтегрування результатів, одержаних в межах різних соціологічних парадигм (російські дослідники Володимир Пашинський та Гарольд Зборовський), придатної для застосування до аналізу історії технології (британський соціолог Дональд

Маккензі), як такої, що тісно пов'язана з усією ранньою історією соціології, починаючи з О.Конта (канадські дослідники Ентоні Паддефат та Нейл МакЛафлін).

Базові категорії соціології знання.

Найважливішими категоріями соціології знання різні дослідники називають: „знання”, „інформація”, „соціокультурний вплив”.

Поняття „знання” у найзагальнішому окресленні означає *результат пізнавальної діяльності людини у формі уявлень, суджень, ідей, теорій про довкілля та саму людину*.

Розрізняють вузьке та широке значення поняття „знання”. У *вузькому* сенсі, знання – це те, що отримане науковими методами, обґрунтоване логічно або ж експериментально, організоване в деяку систему та придатне для передавання іншим через засоби комунікації. В широкому сенсі, знання – це вся сукупність відомостей, якою володіє будь-яка людина, та яка необхідна для буденного життя та діяльності (наприклад, знання звичаїв, обрядів та традицій, знаків та символів, прикмет, шляхів отримання відомостей тощо). Між знанням в широкому сенсі слова та знанням у вузькому сенсі існує таке співвідношення: а) в будь-якої людини обсяг знання у широкому сенсі слова значно перевершує обсяг знання у вузькому сенсі; б) що вищий рівень освіти в людей, то більший у них обсяг знання у вузькому сенсі слова, але тим менша кількість людей ним володіють.

Інформація – система знаків, що утворюють ідеальне повідомлення, яке зменшує або виключає невизначеність у виборі однієї з кількох альтернатив (визначення творця статистичної теорії інформації, американського інженера та математика Клода Елвуда Шеннона).

Теорія інформації наполягає на тому, що весь світ має інформаційну структуру, яка функціонує за незалежними від людини законами. У зв'язку з цим основною проблемою є розмежування понять „знання” та „інформація”. Відмінність між ними можна встановити за двома аспектами:

- генетичний аспект. Знанням слід називати ту частину інформації, яка пройшла „прочитування” через „фільтр” свідомості та зазнала, у зв'язку з цим, впорядкування, скорочення, типологізації, узгодження з попереднім досвідом тощо. У зв'язку з цим потрібно також зазначити, що можливий процес зворотного перетворення знання в інформацію (точніше, „вторинну” інформацію) – через відділення знання від його носія внаслідок наділення знання загальнозначущим сенсом та вилучення з нього усього, що володіє своєрідністю для конкретної людини.
- функціональний аспект. Знання наділяє свого носія *здатністю до дії*, тоді як інформація є лише *ресурсом*, який використовується індивідом, що володіє знанням, в тому числі й для модифікації свого знання (наприклад, людина володіє *інформацією* про ситуацію на фінансовому ринку, але *не знає*, як нею скористатися).

„Соціокультурний вплив” – це об’ємне поняття, яке позначає складну систему залежностей пізнання та його результатів від соціального. Оскільки такий вплив різниться інтенсивністю, способами та формами, за допомогою яких здійснюється, доцільно розрізняти кілька рівнів впливу суспільства та культури на процес здобування, зберігання, поширення знання.

Зокрема, російська дослідниця Єлена Мамчур відносно наукового пізнання аналізує три рівні впливу:

а) соціокультурна *природа* пізнання. В контексті такого твердження передбачається, що *суб’єкт* і такі *засновки* пізнавальної діяльності, як мова, комунікативні структури, знання тощо мають соціальний характер.

б) соціокультурна *обумовленість*. Це твердження передбачає, що має місце *проникнення* соціокультурних факторів у *зміст* знання, тобто, соціокультурні фактори впливають на:

- постановку та вибір проблем;
- висунення гіпотез;
- способи обґрунтування та стандарти розуміння;
- прийняття базових онтологічно-методологічних принципів тощо.

в) соціокультурна *детермінація*. В межах такого бачення йде мова про *узалежнення* пізнання від соціокультурного контексту. Відносно науки така позиція виявляється в тому, що науці відмовляють в самостійному когнітивному змісті, який міг би бути відділеним від більш загальних соціокультурних факторів, тобто, зміст наукових знань (теорії, закони тощо) – це лише соціальні конструкції, похідні від більш загальних соціокультурних структур.

Як зазначає автор, наявність першого та другого рівнів не викликає сумнівів, та, як наслідок, визнається багатьма дослідниками, тоді як третій є дещо проблематичним (зокрема, на його існуванні наполягають представники так званої „сильної програми” соціології знання (науки) Девід Блур, Баррі Барнс, Майкл Малкей).

Загальна характеристика напрямів розвитку соціології знання.

Попри те, що історія соціології знання нараховує заледве близько сотні років (активне її формування припадає на 1920-30-ті рр.), різноманітність її джерел та, як наслідок, підходів, яка виникла практично з самого початку її утвердження, призвела до того, що подальший розвиток вона продовжила за різними напрямками.

Виділення дослідниками напрямів розвитку соціології знання відбувається за кількома підставами:

- а) за парадигмами: класична та посткласична соціологія знання (Хайке Делітц); рання та сучасна соціологія знання (Ніко Штер та Фолькер Мейя);
- б) за періодами розвитку: попередники соціології знання, утвердження соціології знання, стадія нормалізації (Ніко Штер та Фолькер Мейя).

в) за географічним чинником: німецька, французька та англо-американська соціологія знання (Віталій Куренной, Льюїс Козер, Дойл МакКарті).

Коротко їх слід проаналізувати.

а) Найчастіше виділяють дві парадигми соціології знання. Відмінності між ними такі:

Підстава розрізнення	Рання (класична)	Сучасна (посткласична)
Пріоритетний предмет	Проблема влади знання	Проблема соціального конструювання реальності
Види знання, що досліджуються	Узагальнені: політика, наука, філософія, релігія	Неспеціалізоване, повсякденне
Пріоритетні методи	Орієнтація на теоретичні методи (залежність від філософії)	Тяжіння до емпіричних методів

б) Питання періодів розвитку соціології знання є дискусійним, оскільки не всі дослідники однаково тлумачать внесок тих чи інших мислителів у соціологію знання. Упорядники двотомного колективного дослідження Ніко Штер та Фолькер Мейя виділяють три стадії розвитку соціології знання:

- перша включає теоретичні підходи *попередників* соціології знання: Ф.Бекона, О.Конта, К.Маркса та Ф.Енгельса, Ф.Ніцше, В.Парето, З.Фройда;
- друга стадія – це утвердження соціології знання в якості незалежної соціологічної спеціальності: М.Шелер, К.Маннгейм, Е.Дюркем, М.Мосс, Л.Леві-Брюль, М.Альбвакс. Також слід згадати непрямі (але важливі) внески до соціології знання, здійснені працями М.Вебера, Г.Лукача, Дж.Дьюї, Дж.Г.Міда тощо;
- третя стадія – стадія нормалізації, оскільки впродовж цього періоду пізнавальна область соціології знання визначилась більш точно та були запропоновані „рішення” деяких раніше невирішених питань. Починаючи з кінця 1960-их рр., відбулась своєрідна переорієнтація соціології знання, результатом чого стала все більша соціологізація епістемологічного словника. Це веде, врешті-решт, до переоцінки історії та цілої програми класичної соціології знання.

Також на цій стадії ставляться нові питання, наприклад, зростання сили знання в індустріальному та постіндустріальному суспільстві (Д.Белл, Н.Еліас), поява нового класу бюрократії (Елвін Гулднер), зростання впливу касти священників (Г.Шельскі) тощо.

в) поширеною практикою є диференціація соціології знання за національними традиціями. Найчастіше говорять про три традиції:

- німецька, яка ґрунтується на марксистській та маннгеймівській теорії ідеології. Критичний настрій, властивий Марксовому баченню суспільства, так чи інакше

вплинув на всю подальшу історію німецької соціології знання, підсилившись за рахунок соціального критицизму неомарксистів (наприклад, Г.Лукача), представників Франкфуртської школи та комунікативної філософії (К.-О.Апель, Ю.Габермас).

- французька, яка ґрунтується на дюркгеймівському „спадку” та також розинула серйозний критичний наступ на сучасне суспільство з огляду на його світоглядний базис (наприклад, М.Фуко, П.Бурдьє).
- американська, яка ґрунтується на прагматичній теорії розуму, сформованій Дж.Д’юї та Дж.Г.Мідом. Для неї характерна цікавість до емпіричних досліджень, до вивчення засобів поширення та функціонування продуктів культури, механізмів їх засвоєння людиною. Також в контексті англо-американської традиції сформувалась „сильна” програма соціології знання, яка поширює на зміст наукових досліджень соціальну детермінацію.

Лекція 2: Передісторія соціології знання.

1. Типи базових тлумачень зв'язку знання та суспільства.
2. Попередники соціології знання в Німеччині.
3. Попередники соціології знання у Франції.
4. Попередники соціології знання у США.

Типи базових тлумачень зв'язку знання та суспільства.

Російський дослідник Віталій Куренной розрізняє три типи базових тлумачень зв'язку знання та суспільства:

- нормативно-критичний тип. Для нього характерна *негативно-критична* оцінка факту впливу соціальних умов на область знання, поєднана з вимогою практичного втілення зворотного впливу знання на сферу соціальних відносин. В.Куренной відносить до цього типу практично всю передісторію соціології знання, починаючи від Платона, через новочасні проекти Ф.Бекона і Р.Декарта, аж до кінця 18-го ст. (Просвітництво). Головним прагненням прихильників такої точки зору на зв'язок знання та суспільства була побудова незалежної від соціальних чинників системи знання, на основі якої можливе вдосконалення соціального світу.

- історичистський тип. Для нього характерним є історичний релятивізм, тобто, твердження, що між станом суспільства та станом знання існує історична кореляція. В.Куренной зараховує до цього типу концепції Дж.Віко, Г.Гегеля, О.Конта, марксистів, німецької історичної школи (наприклад, Фрідріх Ліст, Карл Бюхер та Вернер Зомбарт) та, певною мірою, Ф.Ніцше й З.Фройда. В цілому для представників цього типу властиве прагнення ототожнити історію людського суспільства з розвитком форм знання.

- сцієнтистський тип. В.Куренной ототожнює цей тип з соціологічною (а не філософською) передісторією соціології знання (Е.Дюркем, М.Вебер, Г.Зіммель), її розвитком в якості класичної (М.Шелер, К.Маннгейм та інші) та із сучасним типом соціології знання. Для такого типу характерним є наукове дослідження когнітивних продуктів (тобто, знання в широкому сенсі слова).

Соціологія знання формувалася поступово у різних країнах. Тому доцільно розглянути, на яких традиціях ґрунтуються сучасні концепції національних шкіл.

Попередники соціології знання в Німеччині.

К.Маркс та Ф.Енгельс

- їхньою центральною тезою є теза про те, що буття визначає свідомість, тобто, людське мислення є похідним від людської діяльності (точніше, праці) та від соціальних взаємозв'язків, які виникають у результаті цієї діяльності. Мова йде про взаємозв'язок двох складових: базису (субструктури), тобто, сукупності способу виробництва матеріальних благ та структур класів, який в цілому можна розглядати

як людську діяльність, та надбудови (суперструктури), тобто, сукупності політичних, правових, релігійних інститутів суспільства, моральних, естетичних, філософських уявлень про суспільство, що в цілому можна розглядати як світ, створений такою діяльністю.

- Марксове вчення про ідеологію як „хибну свідомість” (хоча останнє поняття сам Маркс не вживав). Ідеологія не стільки відображає соціальну реальність, скільки виражає класові інтереси. Можна сказати, що вона відображає реальність через призму класових інтересів. А ці інтереси, як і будь-яка призма, неминуче спотворюють реальність, що відображається. Тому ідеологія для Маркса і є хибною, ілюзорною свідомістю. Саме від цієї складової марксистського вчення відштовхується проект класичної соціології знання К.Маннгейма.

М.Вебер

- у праці „Протестантська етика і дух капіталізму” він доводить, що ідеї є центральною складовою соціологічного аналізу (адже релігійна доктрина кальвінізму, а не тільки технологічні та індустріальні передумови, призвели до розвитку західного капіталізму);
- у праці „Господарство та суспільство” прямий фокус Вебера на швидкому зростанні бюрократії в сучасному суспільстві постає як перший інституційний аналіз того, як знання організовується, впорядковується та як отримує певні переваги засобами раціонально встановлених систем обліку та контролю.

Г.Зіммель

- доводив наявність кореляції між знанням (утворенням понять та способами інтелектуального схоплення) та соціальними умовами існування, а також паралелізм форм пізнання та форм соціальної організації, твердячи, що соціокультурні зміни фундаментують появу певних концептів та інтелектуальних орієнтацій та навпаки (тобто, тут варто звернути увагу на „симетричність”, двоспрямованість впливу, оскільки в Дюркемовій концепції спостерігаємо лише односпрямований – від соціального до когнітивного – вплив).

Попередники соціології знання у Франції.

О.Конт

- відоме вчення Конта про три стадії суспільного розвитку, які змінюють одна одну відповідно до зміни панівних форм знання: від „теологічного (фіктивного)” через „метафізичне (абстрактне)” до „наукового (позитивного)” знання. Тобто, Конт прагне довести, що прогрес суспільства – це процес поступового звільнення духу від фікцій, абстракцій, спекуляцій та його наближення до засвоєння величезного масиву фактичних емпіричних даних. М.Шелер, який вважається одним із засновників соціології знання, відштовхувався, серед іншого, від критики позитивізму, наполягаючи, на відміну від Конта, що людське знання не „фіналізується” у

„позитивному” знанні, оскільки останнє, як і релігія та метафізика, визначається соціальними факторами.

Е.Дюркем, М.Мосс

- у праці „Про поділ суспільної праці” він показав, як соціетальні норми творяться відповідно до специфічних суспільних потреб або функцій (а не походять з деякого духовного світу чи з деякої універсальної моралі);
- у праці „Елементарні форми релігійного життя” він демонструє, як зміст первісних релігійних вірувань здається таким, що відповідає організаційним структурам суспільства, які історично склалися. Знання може постати лише з суспільства та через нього і, таким чином, здебільшого зумовлене соціоісторичним оточенням, частиною якого є. Свої висновки він також поширює і на сучасне суспільство;
- у праці „[Про] Деякі первісні форми класифікації” (у співавторстві з М.Моссом) автори показують, що поділ часу не є дечим універсальним, а, скоріше, походить від різних історичних та структурних елементів спільноти (тобто, навіть такі абстрактні ідеї, як час та простір, пов’язані з відповідною соціальною організацією, є її продуктом). Врешті-решт, автори доводять на прикладі так званих „примітивних” спільнот, що базові категорії пізнання мають соціальні корені, зокрема, класифікація речей відтворює класифікацію людей. [У зв’язку з цим можна згадати про те, що підстави класифікації можуть бути різними у різних суспільствах. Приклад: дзеркала та coitus у новелі Х.Л.Борхеса – РД.]. До речі, в подальшому можна спостерігати цілу дюркеміанську традицію, яка аналізує соціальне конституювання простору та часу (американські дослідники Майкл Флаєрти, Пітірім Сорокін, Евіатар Зерубавель).

Попередники соціології знання у США.

Дж.Д’юї

- всі поняття, в т.ч. й наукові, не є копіями певної незалежної дійсності, а виступають як створені тим, хто пізнає;
- не слід абсолютизувати істину, оскільки вона є мінливою та історично обумовленою;
- пояснення таких явищ, як звичай, традиції, звички тощо слід шукати не засобами психології, а засобами різноманітних соціальних наук, оскільки ці форми, по-перше, ґрунтуються на первинній включеності індивіда у взаємодії з іншими та, по-друге, пов’язані з механізмами передачі знання від покоління до покоління;
- визнання своєї приналежності до соціальної групи, почуття співпричетності до неї розвиває людськість та індивідуальність.

Дж.Г.Мід

- індивід завдяки взаємодії (інтеракції) перетворюється на соціального діяча. Значення (ідеї) творяться у соціальному процесі комунікації. Суспільство не складається з „реальних” структур, незалежних від людського буття, а складається з людських дій, тобто, соціальні аспекти створюються та перетворюються через безперервну

взаємодію. Соціальний світ за визначенням є дуже тендітним (fragile) утворенням, оскільки залежить від однакового (mutual) розуміння всіма членами суспільства значень базових символів.

Лекція 3: Німецька соціологія знання.

1. Ідеї соціології знання М.Шелера.
2. Соціологія знання К.Маннгейма.
3. Посткласична соціологія знання.

Ідеї соціології знання М.Шелера.

Прийнято вважати, що саме в Німеччині у 1920-их рр. сформувалася класична соціологія знання та вперше почав використовуватися сам термін. Це було пов'язано з усвідомленням інтелектуалами стану глибокої кризи, в якій перебувала Ваймарська республіка, що виявлялося у невинних *ідеологічних* конфліктах. Саме поняття ідеології стало ключовим поняттям, навколо якого вибудовувалася нова дисципліна, оскільки інтелектуали вважали, корені конфліктів лежать в різниці ідеологій та світоглядів, істинний зміст яких соціологія знання могла виявити під ідеологічною „маскою”. М.Шелер та К.Маннгейм були тими мислителями, які намагалися вибудувати новий метод аналізу ідеології та подолання кризової ситуації.

Попередниками німецької соціології знання зазвичай називають марксистів, М.Вебера, Г.Зіммеля. На окремих представників соціології знання в Німеччині також впливали інші інтелектуальні традиції, наприклад, неокантіанство та феноменологія.

Макс Шелер (1874-1928), німецький соціальний філософ. Особливості формування позиції М.Шелера:

- прийшов до ідеї соціології знання, вже будучи цілком сформованим та самостійним мислителем, тому деякі дослідники називають соціологію знання Шелера „побічним продуктом” його філософської антропології або „маргінальною спеціальністю”;
- підходив до соціології знання з наміром „подолати” марксизм, позитивізм та навіть феноменологію (хоча залежав від феноменологічного методу).

У *марксизмі* не приймав економічну детермінацію, вважаючи, що мають значення також інакші фактори.

У *позитивізмі* не визнавав домінування наукового знання, вважаючи, що наука так само, як релігія та метафізика, залежні від соціальних факторів.

Феноменологія здавалась йому такою, що надто мало зважає на соціальні фактори;

- сильний вплив на соціологію знання мала етика та філософська антропологія М.Шелера, тому деякі дослідники ставлять під сумнів *соціологічний* характер його концепції.

Найважливішою працею, в якій викладені ідеї соціології знання, є „Форми знання та суспільство: Проблеми соціології знання” (1926).

Головним завданням своїх соціологічних досліджень Шелер вважає аналіз взаємодії так званих реальних та ідеальних факторів, які визначають функціонування суспільства та духовних феноменів.

а) реальними (або соціальними) факторами, які лежать в основі матеріальних цінностей та які повинна вивчати так звана „реальна соціологія”, є:

- життєві відносини, опосередковані суспільством,
- відносини народонаселення,
- відносини влади,
- економічні відносини.

б) ідеальними факторами, які лежать в основі духовних цінностей та які повинна вивчати соціологія культури, є три форми духу або вищі роди знання:

- релігія,
- метафізика (філософія),
- позитивна наука.

Завданням соціології знання як складової соціології культури Шелер називає вивчення взаємодії реальних та ідеальних факторів та виведення закономірностей такої взаємодії. Тобто, знання для Шелера є продуктом взаємодії реального та ідеального. Особливостями такої соціології знання дослідники називають:

- Шелер приділяє *неоднакову* увагу аналізу факторів: він майже не аналізує впливу ідеальних факторів (тобто, духу на суспільство), але цікавиться впливом реальних факторів на їхнє виявлення в історії (тобто, як суспільні умови сприяють або гальмують виявлення духу і знання);
- між реальним (соціальним) та ідеальним існує відношення *структурної* (Шелер називає її „сутнісною”) *кореляції*: змісту знання відповідає певна форма його організації (наприклад, соціальна структура релігійної секти відповідає змісту її релігійної доктрини тощо);
- реальні фактори визначають лише *форму* функціонування знання, але не здатні впливати на *зміст* знання, який залишається абсолютним, позаісторичним та ідеальним. Багато дослідників вважають цю суперечність недоліком соціології знання Шелера, прагненням мислителя синтезувати позицію трансцендентальної філософії з її поняттям „чистого розуму” та власне позицію соціологізму, який прагне звести ідеальні сенси до історично та соціально обумовлених феноменів культури.

На шляху розробки соціології знання Шелер формулює три аксіоми (або закони) соціології знання:

- 1) пізнавальні можливості людини соціально детерміновані (в поняттях Шелера: „Ми” генетично раніше наповнене змістом, ніж „Я”);
- 2) знання набуває різних форм, які залежать від соціальних перетворень (або, інакшими словами, соціальна група є посередником між буттям індивіда і тим, що ним пізнається);
- 3) знання в людській свідомості розділені на області, які відповідають предметним областям та наповнюються змістом в суворому порядку зростання – від відносно однорідного до суворо організованого знання. Звідси Шелер робить висновок, що соціальна та історична сфера передують усім іншим у пізнанні. Серед іншого це передбачає, що

пізнання власного „Я” відбувається тільки на ґрунті пізнання суспільства та його історії.

Дослідники відзначають такі заслуги Шелера перед соціологією знання:

- він показав, що необхідно виявити зв'язок між антропологічними та соціальними умовами виникнення знання (тобто, визначити соціобіологічні умови);
- він акцентував на тому, що усвідомлення соціального передуює самоусвідомленню (що, наприклад, дало поштовх для розвитку дослідження процесів соціалізації);
- він займався розробкою методів соціального пізнання (зокрема, намагався пристосувати до цього метод феноменологічної редукції).

Разом із тим, проект соціології знання Шелера виявився незавершеним, його несподівана смерть та відсутність прямих інтелектуальних нащадків, а також прихід до влади нацистів на початку 1930-их рр. призвели до того, що соціологія знання так і не змогла інституціоналізуватися.

Соціологія знання К.Маннгейма.

Карл Маннгейм (1893-1947). Умовно можна виділити два періоди його творчості:

- ранній, підготовчий етап, коли були написані роботи „Про особливості соціокультурного пізнання” (1922), „Соціологічна теорія культури” (1924). Головний акцент цього періоду – методологічні питання.
- другий етап, який почався з публікації 1925 року книги „Проблеми соціології знання” і тривав, фактично, до смерті К.Маннгейма в еміграції. Головні праці цього періоду: „Ідеологія та утопія” (1929) та „Діагноз нашого часу” (1943). Головний акцент цього періоду – розробка та популяризація соціології знання.

Завдяки роботі, здійсненій на першому етапі, Маннгейм сформулював поняття „*буттєво-зв'язаного*” мислення, яке лягло в основу розробки проекту соціології знання. Він прийшов до цього поняття, відштовхуючись від кантівської теорії пізнання, а саме, від двох її тез:

- 1) емпіричний світ навколо нас епістемологічно є нашим власним продуктом (конструктивна здатність свідомості);
- 2) людське мислення (свідомість) обов'язково тримається на певних засновках (для самого І.Канта такими були апріорні категорії).

З першої тези Маннгейм зробив висновок про необхідність пояснити, яким чином *одиничний* суб'єкт приходять до пізнавальних результатів, які мають *загальне* значення. З другої – про необхідність з'ясувати природу *нетеоретичних* засновків, на яких тримається мислення.

На цьому шляху та під впливом марксизму з його тезою „буття визначає свідомість” Маннгейм вводить поняття „*буттєво-зв'язаного*” мислення, яке означає, що

стиль мислення людини виводиться з певного соціального буття класів, прошарків, груп. Цей стиль найбільшою мірою відповідає їхньому соціальному становищу та спрямований на вироблення певних форм стабільності соціального становища.

Соціологія знання бере до уваги дві важливі особливості „буттєво-зв’язаного” мислення:

а) соціологія знання вивчає мислення не окремої людини, а груп, тобто, мислять не люди взагалі, а люди в певних групах, які виробили особливий стиль мислення;

б) соціологія знання не відділяє конкретних способів мислення від контексту соціальної дії, тобто, люди діють у групах відповідно до стилю мислення групи.

У своїй центральній праці „Ідеологія та утопія” Маннгейм накреслює програму соціології знання як теорії „буттєво-зв’язаного” мислення, яка покликана розглянути цю „буттєву зв’язаність” в історико-соціологічному плані.

Головне питання, на яке покликана дати відповідь соціологія знання: які соціальні процеси (також Маннгейм називає їх факторами буття або нетеоретичними факторами) впливають на процес пізнання? Відповідь на це питання є важливою, оскільки, на думку Маннгейма, нетеоретичні фактори мають не периферійне значення, а включені у зміст та форму знання.

Головними нетеоретичними факторами Маннгейм називає:

- 1) суб’єктивна воля того, хто пізнає, яка визначається соціальним середовищем. Вона виражається не стільки індивідом, скільки соціальною групою, до якої він належить, та яка бере участь у постановці проблеми та її вирішенні;
- 2) конкуренція (в широкому сенсі слова), за допомогою якої Маннгейм обґрунтовує факт і необхідність міжгрупової боротьби, яка є вираженням боротьби різних стилів мислення;
- 3) зміна поколінь, яка може суттєво змінити як напрям пізнання, так і його структуру й ідеали.

Оскільки такі фактори впливають на інтерпретацію знання, Маннгейм вважає, що соціологічний аналіз повинен реконструювати, по-перше, *стиль мислення*, притаманний певній групі та, по-друге, *об’єктивну дійсність*, яка породила саме такий стиль мислення, причому, під об’єктивною дійсністю маються на увазі, передусім, соціальне становище групи-носія стилю мислення.

Оскільки Маннгейм робить висновок про те, що будь-який спосіб мислення залежить від соціальної групи, яка є його носієм, безвідносно до того, чи така група панівна, чи підлегла, то логічним постає питання про те, чи можливе деяке абсолютне, надійне, незалежне від соціального середовища, а не відносне знання.

Для Маннгейма групою, пізнання якої не залежить від соціального становища, є *інтелектуали*: завдяки своєму членству у різноманітних соціальних групах та незалученості до виробничих відносин, вони здатні об’єднувати часткові знання різних соціальних груп і, таким чином, бачити знання цілісно, а, отже, знати істину.

Важливо, однак, зауважити, що знання, про соціальну обумовленість якого веде мову Маннгейм, це суто соціальне знання, тобто, висновки Маннгейма не поширюються

на природниче знання, яке, на його думку, незалежне від соціального середовища науковця. Знання, яке покликана аналізувати соціологія знання – це, в термінології самого Маннгейма, *ідеологія* та *утопія*, які є наслідком конкретних соціальних та історичних умов.

Маннгейм виділяє два різновиди ідеології:

а) *партикулярну* (часткову), яка співвідноситься з індивідом або групою (наприклад, політичною партією) та функціонує на психічному рівні. Партикулярна ідеологія – це більш-менш свідоме спотворення людиною чи групою певних уявлень з метою захисту власних інтересів.

б) *тотальну* (цілісну), яка завжди надіндивідуальна, співвідноситься з ідеологією історичної епохи або великої соціальної спільноти (наприклад, народу) у певний період. Таким чином, тотальна ідеологія – це картина світу, пов'язана зі специфічним історичним та соціальним контекстом.

Цікавою для соціології знання є якраз *тотальна* ідеологія. *Утопія* цікава для соціології знання також, оскільки вона є різновидом мислення, притаманним революційним групам, які прагнуть змінити соціальну реальність. Принципової різниці між ними немає, оскільки і ідеологія (як стиль мислення, притаманний панівній групі), і утопія (як стиль мислення, притаманний опозиційній групі), намагаються видати свою однобоку правоту за абсолютну істину.

Окрім цих двох типів мислення, які спотворюють знання про соціальну дійсність, Маннгейм також виділяє реалістичне мислення, носіями якого є інтелектуали.

Прийнято вважати, що Маннгейм був першим, хто запропонував *цілісний соціологічний аналіз знання* та обґрунтував необхідність цієї дисципліни.

Критики, однак, звертають увагу на те, що Маннгейм зіштовхнувся з властивим соціології знання парадоксом: якщо, як твердить соціологія знання, ідеї залежать від соціального контексту (наприклад, соціального становища їхніх носіїв), то наскільки надійними можуть бути ідеї самої соціології знання. Тобто, виходячи з цього, соціологію знання звинувачують в релятивізмі.

Сам Маннгейм намагався вирішити цю проблему, оголосивши, що позиція соціального дослідника є не релятивістською, а реляціоністською. Її зміст полягає у здатності дослідника дивитися на зміст проблеми з позиції відстороненого спостерігача (Маннгейм наводить приклад сільського мешканця, який вперше побував у місті й після цього дивиться на способи інтерпретації світу односельцями не „зсередини” „сільської” тотальності знання, а з позиції „можливого” інакшого (наприклад, „міського”) бачення).

Проблема, однак, так і залишилась невирішеною та навіть загострилась у зв'язку з розвитком так званої „сильної” програми соціології науки.

Посткласична соціологія знання.

Юрген Габермас (1929 р.н.). Його інтерес до соціології знання визначається тією мірою, якою він аналізує соціальну теорію в контексті своєї теорії комунікативної дії. Тому його розгляд взаємозв'язку суспільства та знання є досить фрагментарним і стосується найчастіше методологічних питань.

Зокрема, Ю.Габермас пропонує розрізнити дві установки:

- установка, що все об'єктивує – властива природодосліднику, характеризується вимогою абстрагуватися від того, що вивчається;
- перформативну (вона виражається цінністю та відрізняється від констатації дійсного стану справ). Ще її називають учасницькою. В такій установці завжди перебуває дослідник *соціальної* дійсності: він *сам* є учасником тих процесів, які вивчає. Такий дослідник не може зайняти позиції стороннього спостерігача, оскільки в такому випадку не зможе зрозуміти те, що відбувається (наприклад, щоб зрозуміти сутність якогось ритуалу, потрібно самому взяти в ньому участь, або, принаймні теоретично, „пережити” подібні емоції до тих, які переживають учасники). Так от, дослідник, який перебуває всередині досліджуваної дійсності, не може абстрагуватися від ціннісних установок (пріоритетів) інших осіб, з якими пов'язаний дією.

Однак, при ближчому розгляді виявляється, що природодослідник теж залежний від ціннісних орієнтацій. Але, якщо в соціальному пізнанні інші учасники соціального процесу (суспільство загалом) визначають зміст того, що досліджує науковець як учасник, то в природничому інші дослідники (наукове співтовариство) визначають ті *ціннісні орієнтації*, з якими дослідник підходить до об'єкта.

Герменевтична соціологія знання.

Ініційована працями німецького соціолога Ганса-Георга Зоффнера (1939 р.н.), які були продовжені такими німецькими соціологами, як Рональд Гіцлер (1950 р.н.), Анне Гонер (1951-2012), Гюберт Кноблех (1959 р.н.), Йо Райхертц (1949 р.н.), Норберт Шрьоер (1953 р.н.).

Герменевтична соціологія знання є реакцією на ідеї соціології знання, які містяться у працях представників феноменологічної соціології знання (А.Шюца, П.Бергера і Т.Лукмана).

Основні ідеї герменевтичної соціології знання:

- за теоретичною складовою ідентифікує себе з соціологією знання, а методологічно та процедурно – з герменевтикою, аналізом даних, структурно-аналітичним моделюванням, якісними соціальними дослідженнями;
- має за мету реконструювання соціального значення всіх форм взаємодії (лінгвістичної та нелінгвістичної, інституційної та особистісної тощо) та всіх типів продуктів діяльності (мистецтва, релігії, правил та регулятивних актів, служб, організацій тощо);
- аналізує, як суб'єкти діяльності, з одного боку, *взаємодіють* із соціально та історично детермінованими порядками та інтерпретаціями і *присвоюють* ці інтерпретації та, з іншого боку, – надають їм нових інтерпретацій. Ці переінтерпретації повертаються назад в соціальне поле діяльності в якості знання та змінюють поле;
- вона має широке поле використання, оскільки будь-які артефакти (як матеріальні, такі і символічні) мають форму, яка детермінує значення, яке розуміє суб'єкт, а форма, у свою чергу, завжди є сконструйована засобами комунікації;

- кожна людина в межах культури діє відповідно до значень, які детерміновані формою артефактів, навіть якщо не може та навіть нездатна їх усвідомити чи вербалізувати.

Також у 1990-их рр. стала відома ще одна позиція, запропонована Сабіною Маазен (Maasen) – німецькою дослідницею з Інституту психології Макса Планка в Мюнхені та Петером Вайнгартом (Weingart) – дослідника з Білефельдського університету.

Вони пропонують власний підхід до соціології знання, відштовхуючись від критики класичної концепції, вважаючи, що традиційні уявлення соціальної обумовленості наукового мислення не витримують критики з точки зору науковості. А саме, вони вважають, що Марксова центральна теза про детермінацію надбудови базисом містить в собі тавтологію: все, що існує в суспільстві (в тому числі, наука), має соціальну сутність, а тому повинно соціально детермінуватися. З тими чи іншими варіаціями цю тезу продовжують, з точки зору авторів, К.Маннгейм, М.Шелер, Б.Хессен, Д.Блур, Д.Маккензі, П.Форман, Дж.Харвуд.

Висновок, який вони роблять: традиція соціології знання просто постулює аналогію між соціальним та науковим, не доводячи її. Вихід із такої ситуації – відмова від постулювання аналогії та пошук реальних „одиниць” транслювання соціального в інтелектуальне.

Такий пошук (методологія нової соціології знання) повинен відповідати трьом критеріям:

- 1) такі дослідницькі одиниці повинні бути водночас і „соціальними агентами”, і „продуктами інтелекту”;
- 2) сам механізм трансляції слід чітко визначити (причому, врахувавши і випадки, що його підтверджують, і ті, що заперечують);
- 3) слід чітко поставити мету, якою не може бути пошук каузального закону, відповідно до якого наукове знання виводилося б з певних соціальних обставин (насправді мова може йти тільки про кореляцію та коеволюцію наукового та соціального дискурсів впродовж певного періоду).

Такою шуканою дослідницькою одиницею, яка існує реально та давно, Маазен та Вайнгарт вважають *метафору* як інструмент пояснення незнайомого сенсу через знайомий. Метафора:

- 1) є складовою мови, яка, у свою чергу, є водночас інтелектуальним утворенням (ми мислимо мовою) та соціальним (оскільки мова забезпечує трансляцію соціальної дії);
- 2) метафора виступає механізмом, який лежить в основі розуміння та комунікації між різними дискурсами, в тому числі, між науковим та сукупністю соціальних: поняття, яке належить одному дискурсу, переходить в „чужий”;
- 3) такий механізм, опис його функціонування в конкретних випадках і є метою (предметом) нової соціології знання.

Автори говорять про два зустрічні потоки метафоричного обміну: від соціуму до науки (такий процес іменується „політизацією науки”) й від науки до соціуму („онауковлення повсякдення”).

Наприклад, рух метафори від суспільства до науки знаходить прояв у сприйнятті науковим дискурсом поширених в суспільстві расових стереотипів щодо нерівності рас (існування „нижчих” та „вищих” рас або, ширше кажучи, віра в існування деякого порядку, в якому раси розташовані ієрархічно). На межі XIX-XX ст. це знайшло вияв у поширених спробах науки „верифікувати” шляхом порівняльних антропологічних досліджень твердження про близькість негроїдів до людиноподібних мавп та віддаленість від них європеїдів.

Навпаки, рух метафори від науки до суспільства знаходить вияв у запозиченні буденним мисленням дарвінівської тези про „боротьбу за існування” або ж висновки щодо поведінкових реакцій суб’єктів повсякденного життя на ґрунті фрейдівських метафор „комплекс Електри”, „Едипів комплекс” тощо.

Як підсумок, про німецьку соціологію знання можна сказати наступне:

- вона найбільшою мірою „філософічна”, оскільки у всіх її представників теоретична складова суттєво переважає над емпіричною, а сама соціологія знання розглядалась як проект, що міг би замінити або доповнити філософську теорію пізнання;
- основні ідеї, навколо яких велась дискусія німецькими соціологами та соціальними мислителями, були інспіровані марксизмом, зокрема, Марксовою концепцією ідеології та твердженням про те, що буття визначає свідомість;
- її ідеї справили значний вплив на англо-американську традицію соціології знання, оскільки багато вихідців з Австрії та Німеччини емігрували до Британії та США.

Лекція 4: Французька традиція соціології знання.

1. Соціологія знання М.Альбвакса.
2. Ідеї соціології знання М.Фуко та П.Бурдьє.
3. Соціологія знання Б.Лятура.

Соціологія знання М.Альбвакса.

Моріс Альбвакс (1877-1945) – французький соціолог. Займався темою, яку пов'язують із проблематикою соціології знання – колективною пам'яттю, якій присвятив дві праці: „Соціальні рамки пам'яті” (1925) та збірка посмертно опублікованих фрагментів під назвою „Колективна пам'ять” (1950).

Концепція колективної пам'яті сформувалась у нього під впливом ідей А.Бергсона (пам'ять є засновком свідомості, тривалості та часу) та Е.Дюркема (критика останнім підходу Г.Тарда до вивчення суспільства на ґрунті дослідження індивідуальної психіки, тобто, акцент Дюркема на аналізі *колективної* свідомості).

М.Альбвакс аналізував функціонування пам'яті в чотирьох областях: на рівні сім'ї, соціальних класів, глобальних спільнот та релігійних громад.

В контексті розрізнення історії та пам'яті він зауважує, що історія – це сукупність подій минулого, які добираються, співставляються та класифікуються відповідно до потреб чи правил тих кіл, які цим займаються, а не тих, які мали про ці події живу пам'ять (оскільки потреба фіксації історичних подій починається тільки після того, як пішли з життя безпосередні свідки, носії спогадів про події). Універсальна (єдина) історія, з якою мають справу професіонали, – це своєрідна канва, в яку вони вміщують дані з багатьох групових історій, які, у свою чергу, сконструйовані засобами колективної пам'яті, властивої конкретним спільнотам.

Як наслідок, він також розрізняє два різновиди пам'яті: внутрішня (особиста, автобіографічна) та зовнішня (соціальна, історична), причому перша використовує другу.

Між ними існує сутнісний генетичний зв'язок: людська особиста пам'ять є соціально обумовленою, тобто, пам'ять особистості формується у процесі соціалізації на ґрунті колективної пам'яті. Особливості колективної пам'яті:

- вона є джерелом як самих спогадів, так і понять, в яких ці спогади втілюються;
- вона конститується, працює та репродукується у певних соціальних рамках, які створюють люди, що живуть у суспільстві. Соціальні рамки визначають релевантність (важливість) того, що ми згадуємо;
- соціальні рамки – це орієнтири у часі та просторі, історичні, географічні, біологічні, політичні поняття, повсякденний досвід та звичні (стереотипні) способи сприймання;
- масштабом часу колективної пам'яті є календар та впорядкована у ньому система свят;

- символами ідентичності спільноти (наприклад, народу) є місця (точки) у просторі та часі, які сконструйовані колективною пам'яттю та до яких „прив'язані” спогади;
- такі місця ніколи не залишаються сталими, а постійно реактуалізуються в залежності від актуальних потреб даного суспільства, від його сучасних пріоритетів, інтересів та запитів;
- врешті-решт, спогади – це лише реконструкція історичного минулого, а не його точна копія.

Дослідники відзначають також певні недоліки концепції М.Альббакса:

- а) позитивістський підхід до історії, що приводить до парадоксу, подібного до того, з яким зіштовхнувся К.Маннгейм: написання універсальної (єдиної) історії, яку має здійснити професіонал, теж залежить від часу та інтересів автора та спільноти;
- б) узалежнення реконструкції минулого від суспільного життя сполучалося в Альббакса з *недооцінкою* фізіологічних та неврологічних особливостей пам'яті;
- в) Альбаксова теорія була суто академічною, тобто, він не ставив перед собою завдання побудови програми, яка була б спрямована на політичне використання минулого.

До оцінки його теорії слід також додати, що вона на довгий час була забута й перевідкритою виявилась лише у 1970-их рр., коли від його ідей почали відштовхуватися такі французькі соціологи, як Жерар Наме (1928-2010) (який акцентує на понятті колективної пам'яті) та Даніель Ерв'ю-Лежер (1947 р.н.) (яка намагається встановити сутнісний зв'язок між релігією та пам'яттю).

Ідеї соціології знання М.Фуко та П.Бурдьє.

Соціологія знання у Франції ніколи не була, так би мовити, чисто „соціологічною” справою. Оскільки інтелектуальна традиція у Франції сильно залежала від тенденції, яку можна назвати антидемаркаціонізмом (тобто, розмиванням меж між різновидами інтелектуальної діяльності – філософією, наукою, художньою літературою), ідеї соціальної детермінації знання були тісно вплетені у філософську проблематику. Також післявоєнний період у Франції співпав з тимчасовим зниженням інтересу до соціології, що теж суттєво вплинуло на „філософізацію” проблематики соціології знання.

Зокрема, ідеї, близькі до соціології знання, розвивали так звані „дисконтинуїсти” (Жорж Конгілем (1904-1995), Гастон Башляр (1884-1962), Александр Койре (1892-1964)) – історики науки, які вважали, що вона функціонує не за зразком неперервного прогресивного накопичення (аккумуляції) об'єктивного знання, а „поштовхами” (тобто, з розривами, дискретно), які визначаються соціальними та культурними контекстами.

Продовженням ідей згаданих дослідників були міркування М.Фуко та П.Бурдьє.

Мішель Фуко (1926-1984) – французький мислитель, який пройшов дуже складний та заплутаний шлях ідейного розвитку. Прийнято вважати, що ідеї, які мають відношення до соціології знання, були висловлені ним у перший період творчості, що

припадає на 1960-ті рр., коли були опубліковані такі праці як „Історія божевілля в класичну епоху” (1961) та „Слова і речі” (1966).

В першій праці він прагне довести, що утвердження впродовж 17-18 ст. радикального протиставлення розуму та божевілля (а також саме „наукове поняття” божевілля) було суто прагматичним ходом, здійсненим тогочасною ідеологією, який свідчить про тісний зв'язок соціально-гуманітарного знання та влади. Використовуючи багатий фактичний матеріал, Фуко показує, як у період Нового часу відбувається формування поняття „божевілля” через соціальні ідеї, практики, інститути і засоби. Наприклад, він твердить, що поява божевільних була свідченням *не* турботи про здоров'я божевільних, а утвердженням *порядку*, відповідно до якого в суспільстві суттєво знижувалась частка безробіття шляхом залучення божевільних до примусової праці. Оскільки таке концентрування божевільних в ізольованих та закритих місцях привела до суттєвого зменшення їх на вулицях та площах міст і сіл Європи, в громадській та науковій думці поступово виробилося уявлення про божевілля як деяке надзвичайне явище, яке протистоїть звичайному, повсякденному, розумному порядку речей. [Це означає, що якщо певне соціальне явище є поширеним, ми сприймаємо його як норму. Відповідно, що менша його поширеність, то далі воно від норми. Наприклад, явище „стиляг”].

В подальшому Фуко прагне розвинути отримане поняття „влада / знання”. Він вважає, що воля до знання (істини) є волею до влади, тобто, боротьба за знання є прихованою боротьбою за володіння владою, укріплення її, розширення тощо.

В кожний період розвитку суспільства під безпосереднім впливом владних інституцій відбувається конструювання так званої „епістеми” – структури мислення, яка визначає притаманні епосі способи „бачення” світу та „говоріння” про нього. Важливою характеристикою „епістеми” є *примусовість* – зв'язування у свідомості індивіда того, що він *бачить* (тобто, даних чуттєвого сприймання) з *мовною* формою вираження побаченого не залежить від його особистої волі (простіше кажучи, індивід бачить і говорить те, що показує та повідомляє йому суспільство через „епістему”).

П'єр Бурдьє (1930-2002) – французький соціолог. Займався багатьма галузями соціології, в тому числі тими, які заснував сам. Не залишив завершеної концепції соціології знання, але багато її елементів знаходимо у різних частинах його вчення: наприклад, в соціології інтелектуалів, теорії соціальної диференціації тощо.

Дослідники підкреслюють, що Бурдьє свого часу зазнав впливу марксистських ідей, що головним чином виявляється у його критиці практики панування. В контексті такої критики він бачить своїм завданням аналіз символічного насильства як сукупності прихованих способів нав'язування тих сенсів та значень, які легітимізують та утверджують нерівності, які складаються в суспільстві.

Окрім марксистського впливу дослідники виявляють у нього залежність від веберівських ідей, що знаходить прояв у його теорії соціальної диференціації. А саме, Бурдьє обґрунтовує думку, що весь соціальний простір пронизаний двома різновидами диференціацій – диференціаціями на основі економічного капіталу і диференціаціями на основі культурного капіталу, тобто, відносини між людьми визначаються як

економічними, так і культурними факторами. На цьому моменті можна прослідкувати, яким чином бачить Бурдьє явище взаємовпливу знання та соціального процесу.

Домінантними соціальними групами є ті, які володіють і економічним, і культурним капіталом. Кожен індивід чи група прагнуть або зберегти, або покращити своє становище, а тому використовують стратегії обміну одного капіталу на інший за допомогою таких механізмів, як система освіти, інститут успадкування, ринок праці тощо.

Соціологія знання Б.Лятура.

Брюно Лятур (1947 р.н.) – французький соціолог науки. Позицію Лятура часто визначають як соціальний конструктивізм, згідно з яким наукове знання сконструйоване вченими, а не детермінується самою реальністю. В основному ця точка зору викладена у його спільній з британським соціологом Стівом Вулгаром (1950 р.н.) праці „Лабораторне життя: Соціальне конструювання наукових фактів” (1979), яке ґрунтувалося на результатах включеного спостереження за повсякденним життям лабораторії.

На позицію автора вплинули безпосередньо ініційовані феноменологічною соціологією етнометодологія (Г.Гарфінкель, А.Сікурел) та епістемологічний конструктивізм (П.Бергер, Т.Лукман).

Найважливіші складові його позиції:

- формування переконань в науці так само залежить від соціальних впливів, як і формування переконань в будь-якій іншій області соціального життя;
- наукове знання конструюється зі змісту повсякденної діяльності та комунікації вчених (такий висновок Лятур зробив у контексті свого мікросоціологічного дослідження лабораторії). Комунікація між вченими виражає їхні суб'єктивні інтереси та прагнення до успіху, достатку, престижу;
- лабораторія є місцем, де зустрічаються разом ідеї, обладнання, тварини, гроші, формалізовані та неформалізовані взаємодії, та конструюються факти, причому, первинні факти в процесі комунікації суттєво трансформуються до невпізнання, рухаючись від протоколу лабораторних досліджень до звіту перед науковим фондом чи вченою радою.

В цілому позиція Лятура ще недостатньою мірою оцінена науковцями, оскільки еволюція конструктивізму триває, тісно взаємодіючи з філософськими конструктивістськими теоріями.

Лекція 5: Англо-американська традиція соціології знання.

1. Людина знання в інтерпретації Ф.Знанецькі.
2. Феноменологічна соціологія А.Шюца.
3. Соціальне конструювання реальності як проект соціології знання.
4. „Сильна” програма соціології знання.

Людина знання в інтерпретації Ф.Знанецькі.

Флоріан Вітольд Знанецькі (1882-1958) – польсько-американський соціолог, представник Чиказької соціологічної школи та так званої „гуманістичної соціології”. Праця, в якій містяться ідеї соціології знання: „Соціальна роль людини знання” (1940).

Належність Знанецькі до *гуманістичної* соціології визначається тим, що в центрі його аналізу не так спільнота, скільки *людина* у спільноті. Також особливістю позиції соціолога є прагнення забезпечити достовірність своїх висновків суттєвим обсягом *емпіричних* даних. Це цілком стосується і його соціології знання, центральною категорією якої є „людина знання” (іноді також використовуються як синоніми „природознавець”, „науковець”, „вчений”).

В межах своєї соціології знання він намагається вирішити дві проблеми:

1. Визначення типів соціальних ролей вчених.
2. Визначення впливу соціального порядку на системи знання та методи вчених.

Саме поняття *соціальної ролі* у Знанецькі включає чотири взаємопов’язані компоненти:

- соціальне коло (аудиторія впливу): множина людей, які взаємодіють з актором та оцінюють його дії;
- особа актора: фізичні та психічні характеристики, які приписуються йому з огляду на становище, яке він займає;
- соціальний статус актора: права та привілеї, властиві його становищу;
- соціальні функції актора: його внесок у добробут своєї групи.

Щоправда, як відзначають критики, йому він приділяє належну увагу лише останньому елементу, тоді як аналіз інших недостатній.

Знанецькі створив досить складну класифікацію соціальних ролей вчених, виділивши такі їхні типи та підтипи:

1. Технологічні консультанти:
 - 1.1. технологічний експерт (виконує консультативні функції);
 - 1.2. технологічний лідер (функції виконавчого директора).
2. Мудреці (функція інтелектуального виправдання колективних прагнень своєї групи).
3. Вчені (Схоласти):
 - 3.1. вчений-сакралізатор (увічне священні істини науки через точне та достовірне відтворення їхнього символічного вираження)
 - 3.2. секулярний вчений:

3.2.1. першовідкривач істини (вимагаючи „абсолютної істини”, ініціює „наукове мислення”, засноване на очевидності);

3.2.2. систематизатор (перевіряє та організовує систему знання, дедуктивно виводячи її з самоочевидних принципів, встановлених першовідкривачем істини);

3.2.3. жертводавець (завершує нове дослідження шляхом *наполегливого* узгодження з прийнятою системою знання);

3.2.4. борець за правду (засвідчує логічну перемогу власної групи (наприклад, школи) шляхом вузькопрофесійного полемічного переконання представників іншої групи);

3.2.5. сіяч знання:

- популяризатор (культивує аматорський інтерес серед дорослих);

- навчитель (передає теоретичне знання молоді).

4. Творці знання (Дослідники):

шукач (відкривач) фактів (відкриває нові та непередбачувані емпіричні дані як основу для змін старого, але актуального знання)

відкривач проблем (індуктивний теоретик) (відкриває нові теоретичні проблеми, які мають бути вирішені шляхом побудови нових теоретичних конструкцій).

Будь-якій людині може бути притаманна та чи інша роль, а то й кілька соціальних ролей. Також до заслуг Знанецькі належить спроба встановлення кореляції між *ролями*, з одного боку, та *типами* культивованого знання, *відношенням* до теорії та практики, *оцінкою* нового тощо, – з іншого.

Приклад: відношення до нових непередбачуваних емпіричних даних. Оскільки спеціалізований інтерес до пошуку нових фактів інтерпретується як бунт проти встановлених систем мислення, то до носіїв соціальних ролей, які пов’язані з таким пошуком (наприклад, першовідкривача істини, шукача фактів) носії інших ролей (наприклад, мудрець, вчений-сакралізатор) ставляться в цілому негативно. Тому, зокрема, наукова спільнота в процесі розвитку певної наукової системи знання схильна ставитися прихильно до тих, хто підтримує її сталість, і неприхильно – до тих, хто шукає нове, яке потенційно може зруйнувати систему.

В цілому внесок Ф.Знанецькі до соціології знання оцінюють як значний, оскільки він належить до „піонерів” емпіричної її версії, який ініціював досить широкі дослідження в подальшому.

Феноменологічна соціологія А.Шюца.

Альфред Шюц (1899-1959) – австрійсько-американський філософ та соціолог. Основні праці: „Смислова будова соціального світу” (1932), „Структури життєсвіту” (спільно з Т.Лукманом, посмертно, 1974) та багато дрібніших публікацій.

Прийнято вважати, що Шюц створив нову концепцію соціології знання, відмінну від концепцій М.Шелера та К.Маннгейма, оскільки ввів суб’єктивну перспективу, яка дозволяє розглядати буденний світ окремої людини. Деякі дослідники (наприклад, російський дослідник Олександр Малінкін та шведський дослідник Стіг Лундберг) не визнають Шюца представником соціології знання, обмежуючи його роль до „предтечі”, а

російський дослідник Леонід Іонін взагалі вважає, що соціологія знання Шюца „позбавлена соціології”. З іншого боку, не можна нехтувати тим фактом, що на ґрунті Шюцевої концепції постає дуже авторитетна та впливова соціологія знання Бергера-Лукмана.

Двома найважливішими джерелами феноменологічної соціології Шюца є феноменологія Е.Гусерля та теоретична соціологія М.Вебера.

Вихідним *предметом* феноменологічної соціології є процес отримання людиною соціального досвіду та вплив такого досвіду на взаємодію зі світом. Основним *завданням* феноменологічної соціології має бути дослідження процесу конституювання світу свідомістю та конструювання людиною свого світу (передовсім, соціального). Конституювання – це операція свідомості, яка полягає у наділенні деякого окремого досвіду (наприклад, досвіду спостереження за явищем) певним сенсом, а конструювання соціального світу відбувається як усвідомлення, що окремий досвід (спостережуване явище) є *типовим* та може бути пов’язаний із конкретним вчинком у майбутньому, що ґрунтуватиметься на такому досвіді (наприклад, вперше потрапивши у метро, людина спостерігає за іншими та повторює їхні дії (осягаючи таким чином їхній сенс), але потрапивши вдруге, втретє і так далі, звірятиме власні дії не з актуальними діями інших людей, а з власним першим досвідом за принципом „я можу зробити це вдруге”).

У зв’язку з цим, важливими особливостями соціології знання Шюца є наступні.

По-перше, предметом аналізу Шюца є повсякденне знання, схеми продукування, засвоєння, передачі та поширення якого, як він вважає, ідентичні схемам, на яких тримається наукове. Для Шюца важливо, що сконструйовані мисленням соціальних дослідників об’єкти ґрунтуються на об’єктах, сконструйованих буденним мисленням людей.

Одним із центральних понять Шюцевої соціології знання є „запас знання” („наявний запас знання”), тобто, весь накопичений людиною власний та отриманий соціальним шляхом досвід, який сприймається некритично як „само собою зрозуміле”. Такий „запас знання” є своєрідним „осадам” ситуаційних досвідів (наприклад, людина „знає”, як одягатися, оскільки безліч разів здійснювала одягання).

Суттєвим елементом „запасу знання” є обмеження ситуації: в кожен конкретний момент свого життя суб’єкт пізнання знаходиться в певній ситуації, яка детермінована всією попередньою ситуацією, біологічним та соціальним часом світу, фізичними та психічними можливостями тіла самого суб’єкта, які лежать в основі перших очевидностей. Таку ситуацію Шюц називає біографічною ситуацією. В кожній людині вона унікальна та, отже, „запас знання” має глибоко індивідуальний характер, тобто, індивідуальним є сам запас знання та умови його отримання. На цьому ґрунтується те, що Шюц називає „соціальним розподілом знання”, який пов’язаний із біографічно детермінованою ситуацією кожного. Як наслідок, можна говорити про різні рівні знання дечого: наприклад, користувач в конкретній ситуації може впевнено сказати, що „відключили Інтернет”, але тільки експерт зможе пояснити, який зміст та причини цієї події, окрім того, що „Інтернету немає”.

З іншого боку, „запас знання” характеризується *типовістю*: за допомогою успадкованої від попередніх поколінь *мови* соціальний актор здійснює типологізацію

соціального світу. *Типові* сенси досягнуті не індивідуально, а соціальним шляхом (не безпосередньо, а „вивчені”). Наприклад, у процесі одягання сорочки або блузки людина робитиме це типовим способом (зокрема, розташовуючи поли такого одягу на передній, а не задній частині тіла, защіпаючи гудзики після того, як сорочка або блузка опиняться на торсі, а не до того, тощо).

По-друге, Шюцева (та й уся феноменологічна) соціологія знання ґрунтується на понятті „інтерсуб’єктивність”, яке саме Шюц переніс у соціальні науки з філософії. Інтерсуб’єктивність – це така сенсова характеристика свідомості (або вимір свідомості), яка передбачає, що хоча світ початково є „моїм” світом, насправді він не є лише моїм власним досвідом, а досвідом, розділеним з багатьма іншими суб’єктами. Шюц намагався дати відповідь на питання, як можливе правильне розуміння соціальної дії інших людей, беручи до уваги унікальність біографічної ситуації.

Правильне розуміння дії Іншого за умов індивідуального досвіду є можливим внаслідок прийняття двох ідеалізацій:

- 1) ідеалізація взаємозамінюваності точок зору: Я вважаю, що з точки зору (перспективи) Іншого ситуація сприймається так само, як і з моєї власної. Інший теж так вважає.
- 2) ідеалізація збігу систем релевантності: Я вважаю (і припускаю, що Інший вважає так само), що відмінності в точках зору (перспективах), спричинені унікальністю біографічної ситуації, є несуттєвими в контексті наших практичних цілей, пов’язаних з використанням об’єктів, знанням про які ми володіємо.

Обидві ідеалізації гарантують людині, що Інший буде діяти так, як вона це вже знає за власним досвідом, а тому людина є такою впевненою у повсякденному житті.

На ґрунті саме таких ідей постала соціологія знання П.Бергера і Т.Лукмана.

Соціальне конструювання реальності як проект соціології знання.

Як відзначають дослідники, ще до того, як вийшла друком знаменита праця Бергера та Лукмана, у США була відома та користувалася популярністю версія соціології знання британського дослідника (який близько десяти років працював у США) Вернера Старка (1909-1985), праця якого „Соціологія знання” була опублікована 1958 р. Він підходив до соціології знання методологічно, намагаючись не зводити її до позитивістської або феноменологічної версії, не спираючись на аргументи марксистсько-маннгеймівської традиції, демонструючи, скоріше, залежність від окремих ідей М.Шелера (найбільшою мірою, оскільки для нього соціологія знання також поставала як ґрунт для пізнання вічних цінностей), М.Вебера та Г.Зіммеля. З його точки зору, соціологія знання має стати інструментом критики та самокритики, для того, щоб подолати поширену однобокість в концепціях соціальної обумовленості знання. Соціологія знання Старка передовсім спрямована на вивчення того, в який спосіб людський досвід за посередництва знання набуває усвідомленої та придатної для передавання форми. Він вважає (і багато сучасних авторів поділяють його точку зору), що соціологія знання має справу з „соціальною детермінацією знання”, а не з проблемою ідеології. Соціологія знання має звертати увагу на вивчення того, якою мірою все

розумове життя ґрунтується на умовах, які є неминуче соціальними та історичними. Таке тлумачення дає поняттю „соціальна детермінація” глибину, яку не може дати теорія ідеології, яка має справу тільки з помилками та спотвореннями.

Спільна праця німецького соціолога Томаса Лукмана (1927 р.н.) та американського соціолога Пітера Бергера (1929 р.н.) „Соціальне конструювання реальності: Трактат із соціології знання” побачила світ 1966 р. у США, та практично відразу ж набула великої популярності на фоні критики (втім, досить однобокої та некоректної) соціології Т.Парсонса. Своєю назвою ця праця відсилає, з одного боку, до традиції німецької теоретичної соціології знання (зокрема, К.Маннґайма), а з іншого, – до Шюцівської концепції, яка акцентує на повсякденному знанні. Також у їхній концепції може бути ідентифікована залежність від ідей Е.Дюркема (зокрема, єдність у сприйнятті зовнішнього світу обумовлена самим суспільством, тобто, речі зовнішнього світу існують не самі по собі, а набувають сенсу, який вкладає у них суспільство), Дж.Г.Міда (наприклад, поняття „значущого Іншого” як агента соціалізації), І.Гофмана (зокрема, поняття „рольової дистанції” як засобу збереження власної ідентичності в умовах участі у соціальному порядку, який може такій ідентичності загрожувати), Г.Зіммеля, К.Маркса тощо.

Ключовими поняттями цієї праці є „соціальний запас знання”, „суспільство як об’єктивна реальність”, „суспільство як суб’єктивна реальність”.

Соціальний запас знання є наслідком процесу кристалізації типового та звичного й „осаду” певних відомостей впродовж історії. Такий запас знання постійно присутній у суспільстві, він відтворюється та поширюється серед людей.

Суспільство постає, передусім, як *об’єктивна реальність*, тобто, реальність екстеріоризована (звільнена від акторів, що її продукують) та об’єктивована (як така, що складається зі світу об’єктів, відділених від суб’єктів). Екстеріоризація та об’єктивація, які спираються на повсякденне типологізоване знання, лежать в основі процесу інституціоналізації (тобто, утвердження інститутів, які покликані регулювати типові ситуації та дії). Таким чином, соціальний порядок, серед якого розгортається людське буття, з точки зору дослідників, є результатом (продуктом) безперервного людського виробництва. Також про соціальний порядок можна сказати, що він стає можливим завдяки здатності людини до типізації, внаслідок якої будь-яка успішна дія буде здійснена знову за схожих обставин та закріплена у свідомості як типовий зразок дії. Врешті-решт, типізації перетворюються на інститути (наприклад, екзогамний шлюб, який супроводжується зняттям напруженості у стосунках між конкурентними групами (оскільки вони „породичалися”), закріплюється як зразок шлюбу взагалі з одночасною заборонаю на шлюбні стосунки між близькими родичами). Інститути, в кінцевому підсумку, покликані контролювати діяльність індивідів таким чином, щоб вона могла бути названа „нормальною”, тобто, взаємно передбачуваною та очікуваною. З часом, впродовж історії та з відходом індивідів, які безпосередньо „організовували” інститути, наступні покоління індивідів сприймають останні як такі, що володіють власною реальністю – об’єктивною та примусовою, як незаперечний факт.

Водночас суспільство постає як *суб’єктивна реальність*, яка інтеріоризована (засвоєна індивідом) через соціалізаційні процеси (через первинну, яку Бергер та Лукман вважають визначальною, та вторинну соціалізацію). Граючи певні соціальні ролі,

індивіди роблять світ суб'єктивно реальним для себе (тобто, через ролі суспільство „входить” в індивіда і тим самим обґрунтовує свою реальність для нас). Через ролі індивід докладається до соціального конструювання реальності. Якщо на етапі первинної соціалізації первинна соціальна реальність конструюється для людини іншими індивідами („значущими Іншими”), то в подальшому людина сама стає суб'єктом конструювання реальності, оскільки дорослішання неминуче супроводжується зустріччю з відмінними від первинної (сконструйованої батьками) реальностями, які сконструйовані іншим середовищем та, як наслідок, необхідністю корекції первинної реальності, її переінтерпретації та переконструювання в напрямку більшої адекватності та успішності соціальної взаємодії.

Також в контексті соціології знання Бергер та Лукман інтерпретують процес легітимації соціального порядку. За умов, коли безпосередніх творців певного соціального порядку вже немає, а сам соціальний порядок має бути виправданий в очах нового покоління, для якого він не є таким очевидним та „прозорим”, оскільки отриманий в готовому вигляді через „другі руки”, починають працювати різноманітні рівні легітимації.

Автори виділяють чотири такі рівні, які різняться мірою переконливості та влади над людьми:

- рівень „первинного знання” (дотеоретичний) – це те, що „знає кожен” про соціальний світ (сукупність правил поведінки, моральних принципів та приписів, прислів'я та приказки, цінності та вірування, міфи тощо) (наприклад, зазвичай таке знання має місце тоді, коли батьки відповідають на запитання дітей: „тому що так прийнято”);
- рівень теоретичних тверджень в рудиментарній формі – прагматичні обґрунтування, пов'язані з конкретними діями (прислів'я та приказки, легенди, казки, моральні імперативи в поетичній формі тощо);
- рівень явних теорій легітимації – знання, яке твориться та передається спеціальним персоналом за допомогою формальних систем посвячення, наприклад, через освіту, церковні інституції тощо (політичні цінності, релігійні переконання тощо);
- рівень символічних універсумів – це знання, яке об'єднує різні „області сенсу”, виступаючи матрицею всіх соціально об'єктивованих та суб'єктивно реальних значень (прикладом таких символічних універсумів є: „західна культура”, „раціоналізм”, „суспільство споживання” тощо).

Значущість цієї версії соціології знання важко переоцінити: у праці Бергера та Лукмана було поставлено питання про те, яким чином знання конструює соціальну реальність, що змінювало сам традиційний напрям роздумів про соціальну детермінацію (адже досі питання ставилося про те, як реальність впливає на знання). Врешті-решт, можна зробити висновок, що Бергер та Лукман зробили серйозну спробу розв'язати засобами соціології знання фундаментальне соціологічне завдання: пояснити, яким чином співвідноситься індивідуальне та суспільне.

„Сильна” програма соціології знання.

Великі дискусії в англо-американському середовищі викликала поява так званої „сильної” програми соціології знання, яка була сформульована Д.Блуром. В подальшому

вона отримала підтримку з боку ще кількох авторитетних дослідників, діяльність яких була пов'язана з Единбурзьким університетом. Головними представниками цієї програми є: британські соціологи Девід Блур (1942 р.н.), Баррі Барнс (1943 р.н.), Гаррі Коллінз (1943 р.н.), Дональд МакКензі (1950 р.н.) та історик Джон Генрі (1950 р.н.).

В загальних рисах, відмінність між „слабкою” та „сильною” програмами соціології знання, якщо вірити Д.Блуру, така: прихильники „слабкої” вважають, що можна здійснити дослідження лише супутніх умов виробництва знання (мова, передусім, про наукове знання), але не самого „змісту” та „сутності” знання; „сильна ” програма відмовляється від таких самообмежень, тобто, намагається в соціологічних термінах пояснити зміст наукової теорії.

Головними її тезами є (за книгою Д.Блура „Знання та соціальне уявлення”, опублікованою 1976 р.):

- 1) причинність: соціологічне дослідження знання має бути причинним, тобто, враховувати умови виникнення знання;
- 2) безпристрасність: воно має розглядати однаковою мірою (як матеріал для опису та пояснення) як істину, так і помилку, як раціональні, так і ірраціональні аспекти наукового дослідження;
- 3) симетричність: соціологічні пояснення мають бути симетричними, тобто, одні й ті ж причини повинні пояснювати як появу теорій, які вважаються зараз істинними, так і тих теорій, які вважаються хибними (бо, наприклад, попперівська та лакатосівська позиція схильна пояснювати отримання істинного знання в науці внутрішньою логікою самої науки (телеологізм, який походить від гегелівської тези про „хитрість розуму”), а хибного – зовнішніми соціальними впливами). Така точка зору отримала назву принципу рівносильності істинності та / або хибності вірувань (за словами Пітера Слезака);
- 4) рефлексивність: соціологічний підхід повинен бути рефлексивним, тобто, не порушувати ті норми, які сам описує в якості наукових (інакше формулювання цього принципу: підхід має бути застосовуваним до самої соціології).

Критики „сильної” програми відзначають, передусім, її радикальний релятивізм, оскільки, відповідно до тверджень її прихильників, будь-яке наукове знання (твердження) виявляється відносним, тобто, цілком визначається соціальними умовами, в яких з'являється та функціонує, – причому, не тільки за своєю формою, але й за своїм змістом.

У 1990-их рр. з'являється проект під назвою „нова соціологія знання” (американські дослідники Енн Свідлер, Хорхе Ардіті, Е.Дойл МакКарті). Е.Свідлер та Х.Ардіті доводять, що специфічні різновиди соціальних організацій (наприклад, ЗМІ, які зберігають, організують та передають знання) впорядковують знання більше, ніж досліджувані соціальні розташування та групові інтереси. Також ці дослідники аналізують, у світлі нових теорій соціальної влади та практики (М.Фуко та П.Бурдьє), як знання підтримують соціальну ієрархію та як техніки влади історично прив'язані до дискурсивних форм (знання). Також вони доводять, що нові теорії влади, гендеру та знання походять від фокусування класичної соціології знання на економічних, класових

та інституційних моментах. Е.Д.МакКарті згадує про феміністичні теорії (наприклад, праці Дороти Сміт) як важливий внесок до соціології знання. Також „нова соціологія знання” прагне проаналізувати знання в сучасних умовах поширеності систем масової комунікації та інформаційних технологій.

Базова

1. Кто є хто в західній та вітчизняній соціології [Текст] : навч. соціологічний словник для студентів / наук. ред. В.М. Піча. – Львів : Світ, 1999. – 160 с.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика [Текст] / Макс Вебер; пер. з нім. О. Погорілого. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
3. Захарченко В. М. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.) [Текст] : навч. посібник / В. М. Захарченко, О. І. Погорілий. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
4. Мартинов А. Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма) [Текст] : монографія / А. Ю. Мартинов. – К. : Рада, 2004. – 288 с.

Допоміжна

1. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию / Пер. с нем. яз. Под общей редакцией Н.А.Головина и В.В.Козловского. – СПб.: Алетейя, 2000. – 272 с.
2. Аберкромби Н. Социологический словарь: Пер. с англ. / Н.Аберкромби, С.Хилл, Б.С.Тернер; под ред. С.А.Ерофеева – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2004. – С.452.
3. Беккер Г., Босков А. Современная социологическая теория в ее преемственности и изменении / Пер. с англ. В.М.Корзинкина и Ю.В.Семенова; Общая редакция и послесл. проф. Д.И.Чеснокова. – М.: Издательство иностранной литературы, 1961. – 895 с.
4. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман. – М.: „Academia-Центр”, „МЕДИУМ”, 1995. – 324 с.
5. Бурлачук В. Символ и власть: Роль символических структур в построении картины социального мира. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 266 с.
6. Бурлачук В. Символические системы и конституирование социального смысла / Виктор Бурлачук // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №3. – С. 147-155.
7. Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь (Collins). Том 2 (П-Я): Пер. с англ. – М.: Вече, АСТ, 1999. – С.267-268.
8. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії / Еміль Дюркгайм / Пер. з фр. Г.Філіпчук, З.Борисюк. – К.: „Юніверс”, 2002. – 423 с.
9. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни: тотемическая система в Австралии / Эмиль Дюркгейм // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология / Пер. с англ., нем., фр. Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. – М.: Канон+, 1998. – С. 174-231.
10. Здравомыслов А. Г. Поле социологии в современном мире / А.Г. Здравомыслов; под общ. ред. Н.И. Лапина; науч. коммент. к твор. биограф. авт. Н.И. Лапина, В.А. Ядова, О.Н. Яницкого, В.Г. Николаева, Н.Е. Покровского. – М.: Логос, 2010. – 408 с.
11. Ионин Л.Г. Философия и методология эмпирической социологии: Учебное пособие. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. – 367 с.
12. История теоретической социологии. В 4-х т. / Ответ. ред. и составитель Ю.Н.Давыдов. –М.: Изд-во „Канон+”, ОИ „Реабилитация”, 2002.
13. История теоретической социологии. Стабилизационное сознание и социологическая теория в век кризиса: Учебное пособие для вузов. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2010. – 308 с.

14. Климов И. Социальный запас знания / И.Климов // Социальная реальность. – 2006. – №1. – С. 85-92.
15. Козер Л.А. Мастера социологической мысли. Идеи в историческом и социальном контексте / Пер. с англ. Т.И.Шумилиной; Под ред. д. ф. н., проф. И.Б.Орловой. – М.: Норма, 2006. – 528 с.
16. Коркюф Ф. Новые социологии / Пер. с фр. Е.Д.Вознесенской, М.В.Федоровой; Науч. ред. Н.А.Шматко. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2002. – 172 с.
17. Мангайм К. Идеологія та утопія / Карл Мангайм / Пер. з нім. – К.: Дух і Літера, 2008. – 370 с.
18. Огурцов А.П. Философия науки: двадцатый век: Концепции и проблемы: В 3 частях. Часть первая: Философия науки: Исследовательские программы. – СПб.: Изд. дом „Мирь”, 2011. – 502 с.
19. Парадигмы социологии знания: хрестоматия / под общей ред. В.Л.Шульца. – М.: Наука, 2007. – 284 с.
20. Поппер К. Соціологія знання / Карл Поппер // Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 2 / Перекл. з англ. О.Буценка. – К.: Основи, 1994. – С. 229-241.
21. Сокал А., Брикмон Ж. Интеллектуальные уловки. Критика современной философии постмодерна / Перев. с англ. Анны Костиковой и Дмитрия Кралечкина, Предисловие С.П.Капицы. – М.: „Дом интеллектуальной книги”, 2002. – 248 с.
22. Социология вещей. Сборник статей / Под ред. В.Вахштайна. – М.: Издательский дом „Территория будущего”, 2006. – 392 с.
23. Тезаурус социологии: темат. слов.-справ. / под ред. Ж.Т.Тощенко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 487 с.
24. Теория и методы в социальных науках / Под ред. С.Ларсена; пер. с англ. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет), „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 288 с.
25. Философия науки: учеб. пособие для вузов / под ред. С. А. Лебедева. – Изд. 5-е, перераб. и доп. – М.: Академический Проект; Альма Матер, 2007. – 731 с. – („Gaudeamus”).
26. Философские вопросы теоретической социологии: Учебное пособие / под ред. проф. В.Я.Ельмеева проф.Ю.И.Ефимова. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2009. – 743 с.
27. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Пер. с фр. и вступ. статья С.Н.Зенкина. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.
28. Шелер М. Формы знания и образование // Философское мировоззрение. Сборник статей / пер. с нем. А.Н.Малинкина // Шелер М. Избранные произведения. – М.: Издательство „Гнозис”, 1994. – С.15-56.
29. Шульц В.Л. Социология знания: история и методология / В.Л.Шульц; Ин-т соц.-полит. исслед. РАН. – М.: Наука, 2006. – 196 с.
30. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / Альфред Шюц / Пер. с нем. и англ. – М.: „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 1056 с. – (Серия „Книга света”).